

Слово про Вчителя, старшого товариша і друга

(до знаменного ювілею академіка
І.М. Трахтенберга)

Авторів цієї статті об'єднує те, що багато років вони працюють під керівництвом свого вчителя, наукового наставника, вірного старшого друга — академіка НАМН України, члена-кореспондента НАН України, лауреата Державної премії в галузі науки і техніки, Заслуженого діяча науки і техніки України *Ісака Михайловича Трахтенберга* — одного з провідних українських учених у галузі профілактичної медицини, токсикології та медичної екології.

У такому плані багато гігієністів, токсикологів, профпатологів і фармакологів могли бути представлені серед співавторів цієї статті. Серед них тринадцять докторів наук — *Шефтель В.О., Талакін Ю.М., Верич Г.Е., Рожковська Г.П., Вітрищак В.Я., Терещенко Ю.А., Квятковська І.Я., Рашман С.М., Шепельська Н.Р., Дейнека С.Е., Кузьмін Б.П., Луговський С.П., Сокурєнко Л.М.*, а для прізвищ кандидатів наук (їх понад п'ятдесят) не вистачило б місця на сторінці журнальної статті. І ми віддаємо собі звіт у тій відповідальності, яку взяли на себе, "узурпувавши" право виступити від імені всіх численних учнів нашого Вчителя.

Непересічних людей характеризують їх рішення і дії, надто у нестандартних ситуаціях. Саме таким було рішення студента філфаку Київського держуніверситету ім. Т.Г. Шевченка *І.М. Трахтенберга* після завершення першого року навчання — перевестися з університету в медичний інститут імені академіка О.О. Богомольця. Залишається тільки гадати, що не влаштувало юного студента, який наважився на такий нестандартний і ризикований крок. Як показав дальший розвиток подій, це рішення мало під собою вагоме підґрунтя. Закінчивши 1946 року з відзнакою медінститут, молодий лікар вступає до аспірантури при кафедрі гігієни праці, де починається його шлях у велику науку під керівництвом відомого токсиколога й гігієніста, в подальшому академіка АМН СРСР, *Льва Івановича Медведя*.

Результати проведених аспірантом досліджень згодом були узагальнені в кандидатській дисертації "К токсикологии органических соединений ртути — этилмеркурфосфата и этилмеркурхлорида" (1950). У 1964 році *І.М. Трахтенберг* успішно захищає докторську дисертацію на тему "Микромеркуриализм как гигиеническая проблема" і незабаром обирається на посаду професора кафедри. У 1966 році йому надають звання професора. Зроблений у дисертації акцент послужив фундаментом подальшої розробки проблеми впливу на організм екзогенних чинників хімічної природи малої інтенсивності, яка проходить червоною ниткою через всю його творчу діяльність.

Другий раз І.М. Трахтенбергові довелося круто змінити звичний ритм і стиль життя через два десятки років, коли доктор медичних наук, професор, вдумливий педагог і прекрасний лектор організовує і бере на себе керівництво науково-дослідною лабораторією промислової токсикології та гігієни праці при використанні хімічних речовин Київського інституту гігієни праці та профзахворювань МОЗ України (нині Інститут медицини праці НАМН України).

За короткий термін лабораторія виросла в кількісному і якісному відношенні, зміцніла її інструментально-приладова база, були налагоджені творчі контакти із спорідненими підрозділами інститутів гігієнічного профілю України, Росії, прибалтійського та кавказького регіонів. З часом лабораторія посіла гідне місце серед відомих токсикологічних лабораторій країни, а її шеф став масштабною фігурою, одним з визнаних лідерів серед колег-гігієністів, токсикологів, профпатологів, фахівців у галузі фармакології, медичної екології.

З перших кроків колектив лабораторії зайняв принципову позицію, яка відображала органічну єдність профілактичної токсикології та гігієни праці як наукових дисциплін в охороні здоров'я людини. Тим самим тріада *М.С. Правдіна* (експеримент, клі-

Академік НАМН України, член-кореспондент НАН України
Ісак Михайлович Трахтенберг

ніка, гігієна) виявилася реалізованою на практиці, що дозволило українським фахівцям, зокрема й клініцистам ефективно розвивати всі її складові.

Як вченого, нашого вчителя вирізняє загострене почуття нового. Так, він одним з перших серед вітчизняних гігієністів-токсикологів відреагував на появу в оточенні людини такого небезпечного фактора як полімери. Останні почали широко впроваджуватися в промислове виробництво, будівництво та побут завдяки поєднанню у синтетичних композиціях надзвичайно цінних властивостей — низької питомої ваги, гідро-, термо- та вібростійкості, значної механічної міцності. І одним із дуже продуктивних результатів у цьому напрямі стала колективна монографія "Токсикологічна оцінка летких речовин, що виділяються з синтетичних матеріалів" (1968), яка вийшла під редакцією І.М. Трахтенберга.

З переходом до інституту медицини праці вчений не тільки продовжив експериментально-токсикологічну та клініко-гігієнічну розробку проблеми "ртутної небезпеки" у традиційному плані, а й змінив акценти в бік вивчення впливу ртуті та її сполук як глобальних забруднювачів навколиш-

нього середовища, тобто у сферу медичної екології, що знайшло в подальшому відображення у монографії "Ртуть и ее соединения в окружающей среде (гигиенические и экологические аспекты)" (1990). Ісак Михайлович одним з перших вловив перехід від токсикології шкідливих речовин у малих дозах і концентраціях до їх комплексної медико-екологічної оцінки.

Закономірним з'явився наступний крок від вивчення дії низьких концентрацій ртуті до вивчення впливу на організм субтоксичних доз і концентрацій важких металів — свинцю, кадмію, марганцю, кобальту, хрому, міді. З урахуванням реальної ситуації, яка склалася в багатьох регіонах України після аварії на ЧАЕС, знадобилася розробка питань профілактики та гігієнічної оцінки комбінованої дії важких металів і радіації, які також виявилися серед пріоритетних проблем, що вивчаються в лабораторії.

З ім'ям І.М. Трахтенберга значним чином пов'язана також розробка широкого кола теоретичних і прикладних питань з проблеми норми в профілактичній токсикології, що знайшло відбиття у низці його публікацій, у тому числі монографічного характеру. Серед

них "Проблеми норми в токсикології", що витримала два видання. У цій оригінальній праці показано, що основною складністю, з якою вчені — токсикологи і профпатологи — постійно стикаються, є критерії встановлення "норми", адаптації, патології і передпатології оцінки зрушень, що настають в організмі при впливі різних рівнів факторів зовнішнього середовища. Результати цих досліджень опубліковано в наукових монографіях, одна з яких — "Показатели нормы у лабораторных животных в токсикологическом эксперименте" (1978). Надалі її було видано і за кордоном. Розвитком цього напряму наукової діяльності Ісака Михайловича стала колективна монографія, "Основные показатели физиологической нормы у человека" (Київ, "Авіценна", 2001), що вийшла під його редакцією.

За активної участі І.М. Трахтенберга знайшли відображення в наукових розробках лабораторії розвиток і визнання особливостей функціональних, метаболічних і структурних порушень, що виявляються в оцінці відповідної реакції організму на токсичні впливи різної інтенсивності, концепція геогігієни, висунута і обґрунтована *М.В. Лазаревим*, вчення про "стан неспецифічної підвищеної опірності" організму як стадії хронічної інтоксикації хімічної генези.

Нашого вчителя вирізняє активна громадська позиція і плідна науково-організаційна робота. Ще студентом і молодим викладачем у своїй Alma mater його обирали членом керівних бюро громадських організацій інституту. Згодом на нього як на авторитетного педагога і дослідника в різні роки були покладені обов'язки голови факультетських методичних комісій, головного позаштатного спеціаліста з профілактичної токсикології МОЗ України, заступника голови правління Київського міського наукового товариства гігієністів, голови комісії з науки Правління Українського наукового товариства гігієністів, члена спеціалізованих рад із захисту дисертацій, члена редколегій і редакційних рад міжнародних і вітчизня-

них періодичних видань. Активна й значуща його участь у роботі Комітету з питань гігієнічного регламентування Держсанепідслужби України, та діяльності у фармкомітеті МОЗ України (нині Державного фармакологічного центру).

І ще про одну іпостась вченого. На рубежі тисячоліть розкрився його літературний талант у жанрі наукової публіцистики та мемуаристики. Трилогія "Запоздалые заметки" (2000, 2001, 2002), "Из записных книжек и не только" (2003, 2005), книжка "О ядах и отравлениях" (2000, 2008) дістали чимало відгуків, при цьому і від наших земляків, які проживають за кордоном. І це не дивно. На сторінках його мемуарів читач зустрічається з видатними діячами вітчизняної медицини, може відчутти гостроту проблем, що виникали під час ліквідації санітарних наслідків війни, встановлення верховенства пріоритету профілактичного напрямку в охороні здоров'я, належної організації науки в країні, утвердження принципу духовності.

Ювіляра вирізняє безкомпромісна громадянська позиція і громадська активність. Вони особливо проявилися в численних виступах — публічних і в пресі — з питань підготовки наукових кадрів, вдосконалення діяльності ВАК України, виховання молоді на прикладах життя видатних представників медичної науки.

Йому властиві висока працездатність, вимогливість до себе і співробітників, захопленість справою; він є гідним зразком наслідування обов'язковості, доброзичливості, скромності. Як творчий лідер колективу, І.М. Трахтенберг високо цінує активність і самостійність думки співробітників, їх прагнення аргументовано обґрунтовувати свою позицію і в той же час прислухатися до доброзичливих порад колег та опонентів, адекватно на них реагувати.

Ісаак Михайлович щедро ділиться з учнями, співробітниками, всіма, хто до нього звертається за порадами, своїми науковими ідеями — чи то згадані вище проблеми норми в експериментальній ток-

сикології, адаптації організму у відповідь на дію субтоксичних доз і концентрацій шкідливих речовин, чи ж використання в експерименті нових альтернативних методів і тест-систем.

У своїх книжках і публіцистичних нарисах І.М. Трахтенберг не раз посилається на визнаного гуманіста, відомого лікаря і філософа *Альберта Швейцера*, одна з порад якого звучить так: "*Для людей, яким перевило за 60, у мене є один рецепт: багато працювати і ще більше працювати*". Саме таку пораду сприйняв Ісаак Михайлович і сьогодні продовжує незмінно їй слідувати. Це дає йому змогу плідно співпрацювати з токсикологами і фармакологами, гігієністами та екологами, успішно готувати наукові кадри, вміло поєднувати дослідницьку роботу з читанням лекцій для студентів і лікарів.

Не можна не сказати особливо про діяльність Ісаака Михайловича як голови Клубу творчої інтелігенції імені академіка *В.В. Фролькіса*. Діяльність його як голови клубу — найкраща пам'ять і данина своєму другові, видатному вченому-фізіологові і геронтологові. Творча нау-

кова близькість з Володимиром Веніаміновичем у свій час була реалізована в спільних публікаціях, а потім і в книгах, присвячених фізіології та гігієні розумової праці, віковим аспектам токсикології. А особисті контакти з видатним ученим вилилися в багаторічну зворушливу вірну дружбу. Клуб імені академіка В. Фролькіса успішно проводить свою творчу діяльність ось уже протягом десяти років. Ця співпраця київської інтелігенції — учених, лікарів, представників мистецтва — завойовувала широке і заслужене визнання, сприяє настільки потрібній нині духовній аурі.

За багаторічну плідну працю Ісаака Михайловича відзначено високими урядовими нагородами, зокрема орденом "За заслуги III ступеня". Як учасник оборони Києва, евакуації і реєвакуації інституту, він нагороджений медалями "За оборону Києва", "За доблесну працю під час Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.", почесними грамотами і дипломами президії Національної академії наук та Національної академії медичних наук України.

З кузинами й кузенами. 1930-ті роки

З дослідниками-колегами

З родиною на дачі в П'ятихатці. 1950-ті роки

У робочому кабінеті в інституті з колегами

З гарним настроєм на ювілеї

На засіданні Клубу творчої інтелігенції ім. академіка В. Фролькіса разом з колегами — академіками С. Комісаренком, Ю. Кундієвим, В. Литвином, А. Сердюком

Диспут під час прогулянки
напередодні нового тисячоліття

Видатний учений, активний громадський діяч, Людина з великої літери, навчений багаторічним життєвим і літературним досвідом науковий керівник Ісак Михайлович зустрічає свій славний Ювілей, що знаменує 65 років наукової творчості, оточений друзями, відданими учнями, шанувальниками його таланту як дослідника, так і публіциста.

Тож побажаймо Ювілярові "*Так тримати!*" ■.

*Коршун М.М., Короленко Т.К.,
Краснокутська Л.М., Дмитруха Н.М.,
ДУ "Інститут медицини праці НАМН України",
м. Київ*

**Вельмишановний Ісаку Михайловичу!
Високоповажний авторе "Світогляду"!**

**Редакційна колегія та читачі журналу
широ вітають Вас зі славетним 90-річчям від дня
народження та 65-річчям наукової творчості!
Бажаємо Вам міцного здоров'я та нових успіхів
в ім'я розвитку медичної науки в Україні!**

**Головний редактор
Ярослав Яцків**

